

Förstudierapport inom Glasögon

23.2-6163-17

KAMMARKOLLEGIET

Innehåll

1 Sammanfattning	3
2 Inledning	4
3 Föregående upphandling	8
4 Nuvarande ramavtal	11
5 Informationsspridning av ramavtalen	14
6 Behovsundersökning	15
7 Marknadsundersökning	27
8 Hållbarhet	35
9 Överprövningsmål inom området	36
10 Relevant lagstiftning, föreskrifter och allmänna råd	39
11 Elektroniska anbud.....	40
12 Utvecklingsområden och förändringsbehov i en kommande upphandling.....	41
13 Rekommendation	42
14 Källförteckning.....	43
15 Bilagor.....	45

1 Sammanfattning

Det nuvarande ramavtalet för Glasögon löper ut den 31 december 2018. Statens inköpscentral vid Kammarkollegiet har därför initierat en förstudie för att utreda om en ny upphandling ska genomföras.

Informationsinhämtning har skett genom en enkät som skickats ut till 338 myndighetspersoner. Enkäten besvarades av 180 respondenter vilket ger en svarsfrekvens på 54 %. Samtidigt gick en enkät ut till sex leverantörer på marknaden. Leverantörsdialoger har genomförts i form av möten med tre av de fem nuvarande ramavtalsleverantörerna på ramavtalet och vidare har projektet haft möte med en branschorganisation.

En marknadsundersökning har genomförts där projektgruppen har valt att fördjupa sig i nya trender, prissättning, uppdatering av varor och tjänster på ramavtalet samt marknads utveckling.

Ramavtalet för Glasögon är ett väl fungerade ramavtalsområde som nyttjas av myndigheterna i stor utsträckning och flertalet av användarna är i det stora hela nöjda med hur avtalet har fungerat. Projektgruppen har dock under förstudien identifierat några utvecklingsområden och ett visst förändringsbehov inför kommande upphandling av Glasögon.

Med hänsyn taget till det som har framkommit vid arbetet med förstudien finner projektgruppen att det finns ett behov av ett statligt ramavtal inom området och rekommenderar således att en upphandling genomförs.

Förstudierapporten framtagen av:

Matilda Sjögren och Aida Colakovic

2 Inledning

2.1 Bakgrund till förstudien

Förstudien är genomförd av Statens inköpscentral och omfattar Glasögon.

Statens inköpscentral vid Kammarkollegiet har ansvaret för upphandlingsverksamheten inom den statliga inköpssamordningen. Detta innebär att Statens inköpscentral har som uppdrag att ingå ramavtal för varor och tjänster som är avsedda för andra statliga myndigheter.

Enligt förordning (1998:796) om statlig inköpssamordning ska det finnas ramavtal eller andra gemensamma avtal som effektiviserar upphandlingarna för varor och tjänster som myndigheterna upphandlar ofta, i stor omfattning eller som uppgår till stora värden.

2.2 Mål med förstudien

Syftet med förstudien är att samla information och kunskap om pågående utveckling inom området samt om vilka behov som myndigheterna har. Förstudien ska även belysa förutsättningarna för att en upphandling inom området ska genomföras. Målet är att arbeta fram ett underlag som kan ge stöd inför ett eventuellt arbete med att ta fram ett upphandlingsdokument.

Samtliga rekommendationer som lämnas i samband med denna förstudie kan komma att prövas på nytt, ändras och anpassas i en kommande upphandling då ny information kan tillkomma och förutsättningarna kan ändras med tiden.

2.3 Omfattning och avgränsningar i förstudien

Syftet med förstudierapporten har inte varit att ta fram en kravspecifikation till en kommande upphandling, och således är eventuella krav som kan ställas endast beskrivna på en övergripande nivå. Förstudierapporten beskriver nuläge och erfarenheter av användningen av ramavtalen inom området. Den innehåller avropande myndigheters och leverantörers synpunkter på det nuvarande ramavtalet samt deras förslag rörande upplägg av en eventuellt kommande upphandling. Därtill innefattar förstudierapporten en analys av myndigheters behov och marknadens utbud.

Ramavtalen inom detta område kan i dag användas av statliga myndigheter samt stiftelser och andra organisationer med anknytning till staten.

Kommuner och landsting har således inte rätt att avropa från de statliga ramavtalen på detta område.

2.4 Målgrupp

Förstudien riktar sig till berörda personer inom Statens inköpscentral och de myndigheter som avropar från ramavtalet samt de leverantörer och branschorganisationer på området som är intresserade av en eventuellt kommande upphandling.

2.5 Metod för förstudien

Förstudiearbetet har utförts i enlighet med Statens inköpscentrals projektstyrningsmetodik. Den innefattar:

- initiering av projektet med definition av projektets huvudsakliga mål i form av ett projektdirektiv
- detaljerad planering, d.v.s. en projektbeskrivning och planering av projektets aktiviteter
- genomförande som omfattat informationsinsamling, analys och författande av förstudierapporten
- leverans av förstudien med föregående kvalitetssäkring.

Informationsinsamlingen till förstudien har skett genom att en enkät har skickats ut till avropande myndigheter innehållande frågor kopplade till det nuvarande ramavtalet och till utformningen av en eventuellt kommande upphandling.

Vidare har projektgruppen haft möten med leverantörer för att få deras syn på det nuvarande ramavtalet och diskutera upplägg av en eventuellt kommande upphandling.

Utöver det har projektgruppen haft möte med och inhämtat information och synpunkter ifrån ansvarig ramavtalsförvaltare från Statens inköpscentral.

Det kommer att göras en samlad bedömning av all information som inkommer i förstudien för att på så sätt undersöka hur en upphandling ska utformas på bästa sätt. Det kan innebära att förslag från enskilda intressenter inte alltid kan beaktas vid utformningen av en eventuellt kommande upphandling.

2.6 Definitioner och förklaringar

I förstudien förekommer ett antal begrepp som används i branschen. Dessutom har ett antal andra begrepp som är bra att känna till, med hänsyn till den kommande upphandlingen, definierats och förklarats. Se begrepp nedan:

- **Bildskärmsglasögon**

Bildskärmsglasögon, även kallade terminalglasögon, är anpassade efter de personliga arbetsavstånden vid arbetsplatsen och är nödvändiga där privata glasögon inte ger ett komfortabelt seende och rätt ergonomi. Bildskärmsglasögon benämns i denna rapport som glasögon.

- **Blåljusfilter**

När ögat utsetts för blått ljus från mobiltelefon, surplatta eller datorskärm kan det blåa ljuset ge en negativ effekt på kroppens naturliga sömnrytm. Ljuset hämmar nämligen kroppens naturliga produktion av melatonin. Glasögon med blåljusfilter sorterar bort det skadliga blåa ljuset från det synliga färgspektrumet och skyddar därmed ögat.

- **Mineralglas**

Mineralglas är ett klassificerat optiskt glasmaterial. Det var tidigare standardmaterial i glasögon och används fortfarande på grund av sin motståndskraft mot repor. Vid kraftiga brytningsfel kan man använda relativt tunna glas vilket är en estetisk aspekt som spelar in.

- **Plastglas**

Plastglas är ett organiskt glas som idag används i alla typer av glasögon. Glas i detta material är lätta, bekväma och hållbara. Beroende på vilken typ av plast som används blir glaset upp till 100 gånger starkare än mineralglas. Jämfört med vanligt glas är plast relativt känsligt för repor och kräver därför ett noggrannare underhåll. Glaset kan dock behandlas med en speciell ytbehandling som ökar motståndskraften mot smuts och som härdar materialet.

- **Progressiva glasögon**

Progressiva glasögon, även kallat multifokala glasögon, är som avståndsglasögon och läsglasögon i ett. Det är ett par glasögon som gör att man ser klart på både långt håll, nära håll och på mellanavstånd.

- **Skyddsglasögon**

Skyddsglasögon används för att skydda ögonen i utsatta arbetsmiljöer. Med skyddsglasögon avses CE-märkta skyddsglasögon enligt Arbetsmiljöverkets föreskrift, Utförande av personlig utrustning, AFS 1996:7.

- **Ögonbottenfotografering**

Ögonbottenfotografering innebär att man fotograferar näthinnan och synnerven i ögats bakre del. Ögonbottenfotografering genomförs i syfte att dokumentera sjukdomar och kunna följa upp eventuella förändringar över tid. Detta är en utökad del av synundersökning som genomförs med en ögonbottenkamera.

3 Föregående upphandling

3.1 Upphandlingsform och tidpunkter för anbudsgivning och tilldelning

Den föregående upphandlingen genomfördes enligt ett öppet upphandlingsförfarande och som tilldelningsgrund användes de ekonomiskt mest fördelaktiga anbudena.

Förfrågningsunderlaget publicerades den 8 maj 2014 och sista anbudsdag var den 17 juni 2014. Ramavtalen började gälla från och med den 1 januari 2015.

3.2 Upphandlingens omfattning

Upphandlingen omfattade sådana bildskärmsglasögon och skyddsglasögon som arbetsgivaren ska tillhandahålla enligt Arbetsmiljöverkets föreskrifter. Upphandlingen inkluderade slipade glas, bågar, ytbehandling, montering av båge och synundersökning.

3.3 Anbudsområden

Upphandlingen bestod av endast ett (1) anbudsområde.

3.3.1 Leverantörskvalificering

Leverantörskvalificeringen innefattade uteslutningsgrunderna i LOU som bland annat innebär en skyldighet att betala skatter och socialförsäkringsavgifter. Vidare skulle anbudsgivare vara registrerade i bolagsregister och ha ett kreditomdöme med lägst kreditklass "Kreditvärdig" enligt Creditsafe. Dessutom ställdes krav på att anbudsgivarna skulle redovisa en beskrivning av kvalitetssäkrande åtgärder.

3.3.2 Prövning av ska-krav

Ett antal obligatoriska krav ställdes i upphandlingen och förfrågningsunderlaget, dessa krav avsåg bland annat:

- Synundersökning
- Legitimerade optiker
- Optikerbutiker på fler än 35 orter
- Bågar
- Glas
- Slipning och ytbehandling
- Pris

3.3.3 Utvärdering av anbud

Tilldelningsgrunden för upphandlingen av Glasögon var det ekonomiskt mest fördelaktiga anbudet.

I den händelse två eller flera anbud efter utvärdering erhöll samma jämförelsesumma skulle vinnande anbud utses enligt följande ordning:

1. Det anbud som hade lämnat det lägsta anbudspriset.
2. Det anbud som tilldelades högst mervärde vid utvärdering av geografisk spridning.
3. Det anbud som tilldelades högst mervärde vid utvärdering av paketrabatt.
4. Det anbud som tilldelades högst mer värde vid utvärdering av rabatt på övriga glas.

3.3.3.1 Urvärderingskriterier:

Som utvärderingsmodell användes mervärdesmodellen. Den bygger på principen att de utvärderingskriterier utöver pris som bedöms i utvärderingen ges ett mervärde i kronor. Det totala mervärdet i kronor subtraheras från anbudssumman och resultatet blir anbudets jämförelsesumma. Anbudet med den lägsta jämförelsesumman är det ekonomiskt mest fördelaktiga.

Geografisk spridning

Utvärderingskriteriet tog sikte på att premiera de anbudsgivare som kunde erbjuda optikerbutiker på många orter i Sverige. Anbudsgivare som kunde erbjuda optikerbutiker på fler än 35 orter och upp till 200 orter kunde erhålla ett mervärde genom avdrag på anbudssumman.

Paketrabatt

Detta utvärderingskriterie tog sikte på att premiera de anbudsgivare som erbjöd en paketrabatt som översteg 10 % vid köp av bildskärmsglasögon.

Rabatt på övriga glas

Detta utvärderingskriterie tog sikte på att premiera de anbudsgivare som erbjöd en rabatt som översteg 10 % på andra glas än de som angavs i förfrågningsunderlaget som krav. Den angivna rabattsatsen skulle gälla under hela ramavtalsperioden och avse de vid var tid gällande priserna för den övriga marknaden.

3.4 Överprövning

Upphandlingen överprövades inte.

3.5 Synpunkter och erfarenheter från föregående upphandling

I föregående upphandling tog projektgruppen hjälp av en sakkunnig konsult under arbetet med framtagning av förfrågningsunderlag. En rekommendation är att redan under förstudiefasen undersöka vilka möjligheter det finns att ta hjälp av sakkunnig på området

som kan stötta projektet under upphandlingsfasen. I samband med det referensgruppsmöte som hölls under förstudiefasen förra gången lyckades projektgruppen knyta till sig en person som var teknisk sakkunnig. Personen ifråga var behjälplig med att via e-post besvara frågor och granska förfrågningsunderlaget.

Utvärderingskriteriet paketrabatt gav inget utslag i föregående upphandling och projektet rekommenderar att man nu ser över om detta mervärde kan justeras för att ge större effekt alternativt helt tas bort i kommande upphandling.

Det är högst oklart hur stort behovet av skyddsglasögon är bland de avropande myndigheterna. Den tidigare projektledaren rekommenderade att man i denna förstudie skulle utreda om det finns ett behov av skyddsglasögon och hur stort detta behov i så fall är. Skulle det visa sig att behovet är mycket litet bör det övervägas om skyddsglasögon helt kan tas bort.

Den tidigare projektledaren rekommenderade också att man i denna förstudie utreder om det finns ett behov av glas i materialtypen mineral och hur stort detta behov i så fall är. Skulle det visa sig att behovet är mycket litet bör det övervägas om mineralglas helt kan tas bort. Om konstruktionen med en övrig rabatt används skulle mineralglas kunna omfattas av denna rabatt.

4 Nuvarande ramavtal

4.1 Avtalens löptid

Ramavtalen, som började gälla från den 1 januari 2015, gäller till och med den 31 december 2018.

4.2 Avropsordning

Avrop enligt detta ramavtal sker via ett rangordnat förfarande med samtliga villkor fastställda.

4.3 Antagna ramavtalsleverantörer

Följande ramavtalsleverantörer antogs:

- Synoptik Sweden AB
- Synologen AB
- Synsam Drifts AB
- Specsavers Sweden AB
- Optik Smart Eyes AB

4.4 Försäljningen på ramavtalen

Ramavtalsleverantörerna är skyldiga att en gång per år redovisa den försäljning som skett på ramavtalen.

4.4.1 Total omsättning på ramavtalet

Nedan redovisas omsättningsstatistik avseende år 2015, 2016 och kvartal 1 och 2 för 2017. Statistiken baseras på uppgifter redovisade från fyra av de fem ramavtalsleverantörerna.

År	Summa
2015	18 020 054 SEK
2016	15 466 710 SEK
2017	8 823 566 SEK (Enbart Q1 och Q2)

4.4.2 Omsättning per ramavtalsleverantör

2015	Synsam	Specsavers	Smarteyes	Synoptik	Totalt per kvartal
Q1	508 747	0	0	4 718 938	5 227 685
Q2	391 294	0	9 508	3 370 314	3 771 116
Q3	967 353	0	5 000	3 103 630	4 075 983
Q4	804 830	0	0	4 140 440	4 945 270
Totalt per leverantör och år	2 672 224	0	14 508	15 333 322	
2016					
Q1	390 396	0	4 300	3 980 203	4 374 899
Q2	271 272	0	7 250	3 224 380	3 502 902
Q3	503 462	0	6 204	1 969 722	2 479 388
Q4	602 312	0	3 750	4 503 459	5 109 521
Totalt per leverantör och år	1 767 442	0	21 504	13 677 764	
2017					
Q1	0	9 920	0	4 664 707	4 674 627
Q2	538 295	7 855	5 050	3 597 939	4 148 939
Totalt per leverantör och år	538 095	17 775	5 050	8 262 646	

4.4.3 Administrativ avgift

Ramavtalsleverantörerna är skyldiga att betala en administrativ avgift motsvarande 0,7 % på totalt fakturerat nettobelopp.

4.5 Ramavtalsanvändare

Nedan listas de fem myndigheter som nyttjat ramavtalen mest samt myndigheternas andel av den totala omsättningen för aktuell tidsperiod.

Myndighet	2015	2016	2017	Totalt
Försvarsmakten	1 910 451	1 624 031	775 997	3 534 482
Polismyndigheten	1 387 643	1 491 054	827 147	2 878 698
Arbetsförmedlingen	1 041 171	978 387	653 434	2 019 559
Försäkringskassan	962 492	897 866	410 669	1 860 358
Skatteverket	922 140	614 214	1 233 375	1 536 354

4.6 Avstegsanmälan

Nedan anges de myndigheter som har begärt avstegsanmälan från ramavtalet under perioden 2015-2016 samt de skäl för avsteget som angivits av respektive myndighet:

Inrapporterade avsteg

År	Myndighet	Skäl till avsteg	Avstegets uppskattade värde
2015	Åklagarmyndigheten	Medarbetare hade behov av specifik optiker p.g.a. sjukdom, fler besök/år krävdes.	840 SEK/glasögon
2015	Åklagarmyndigheten	Snabbare leverans hos lokal optiker.	2500 SEK
2016	FMV	Fanns ingen leverantör med avtal i Karlsborg, närmaste butik på avtalet var 4,5 mil bort från Karlsborg.	2106 SEK

4.7 Förvaltning av ramavtalet

Ramavtalet förvaltas av enheten för ramavtalsförvaltning vid Statens inköpscentral.

4.7.1 Synpunkter och erfarenheter från förvaltningen

Ansvarig ramavtalsförvaltare har ställt samman en förvaltningsrapport innehållande erfarenheter från förvaltningen av ramavtalet samt förslag och synpunkter inför kommande upphandling.

De synpunkter som inkommit från avropande myndigheter har främst avsett utbudet av bågar. Många av myndigheterna önskar ett större sortiment och utbud att välja på, särskilt hos ramavtalsleverantörernas underleverantörer på mindre orter där myndigheterna upplever att leverantörerna inte kan erbjuda det som utlovats. Några myndigheter anser att kvaliteten varierar bland ramavtalsleverantörerna gällande olika typer av slipningar för styrkor avseende rumsprogressiva och närprogressiva glas.

Därtill har det framkommit att det är svårt att veta vad som avses med "övriga glas", då denna skrivning ofta misstolkas av både myndigheter och leverantörer. Det händer att man tolkar in att denna skrivning avser privata glasögon eller progressiva slipningar.

5 Informationsspridning av ramavtalen

Information om ramavtalen förmedlas på www.avropa.se. Det är enheten för ramavtalsförvaltning på Statens inköpscentral som är ansvarig för att webbplatsen kontinuerligt uppdateras med relevant information om ramavtalen och ser även till att stöddokumentation i form av exempelvis vägledningar och avropsblanketter finns att tillgå.

6 Behovsundersökning

I förstudien har det genomförts en enkätundersökning för avropande myndigheter, nedan redovisas de svar som enkäten genererade.

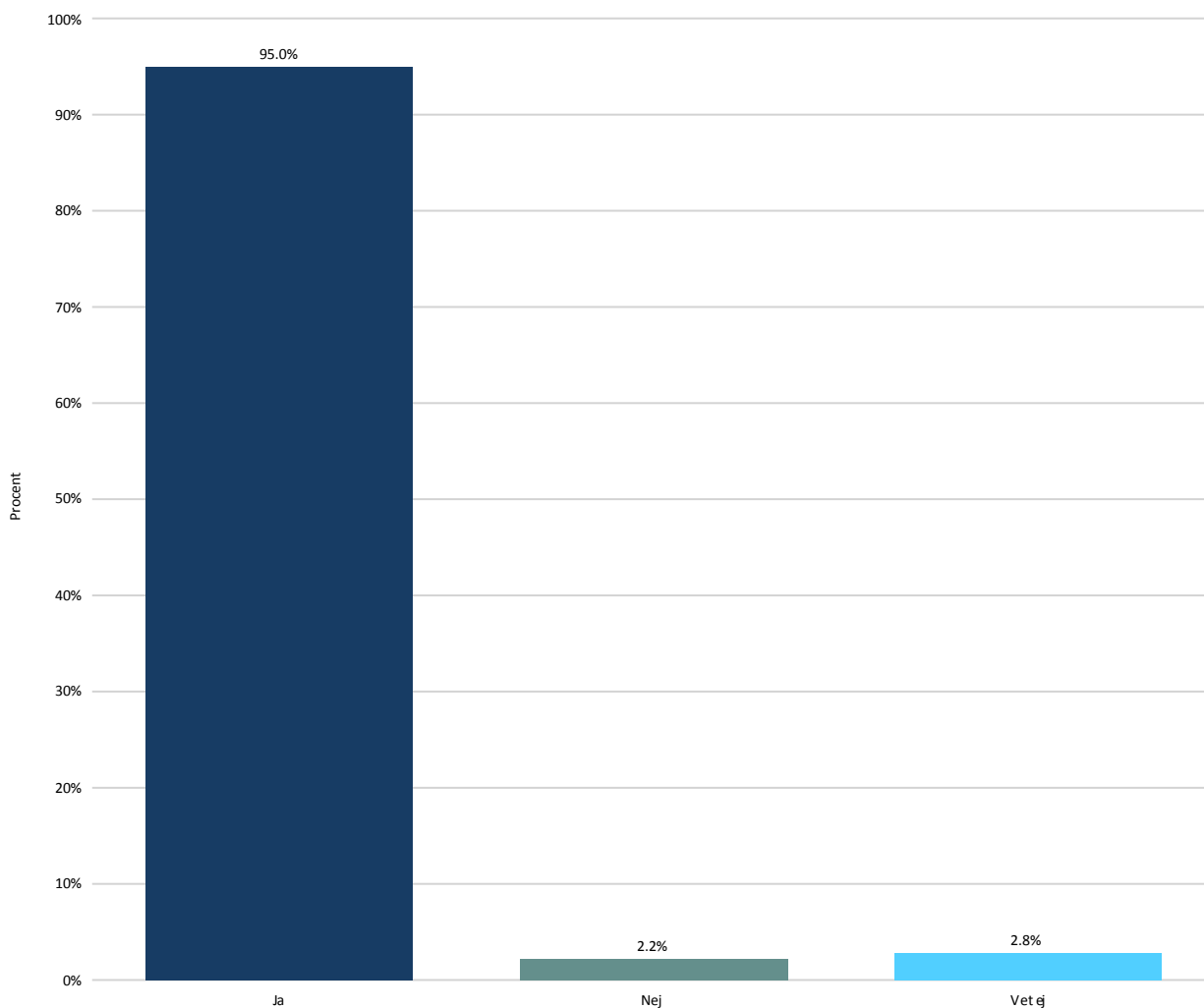
6.1 Myndighetsenkät

En enkät gick ut till 338 avropande myndigheter. Enkäten besvarades av 180 respondenter, vilket ger en svarsfrekvens på 54 %.

Syftet med enkäten var att undersöka behovet av samt önskemål kring varor och tjänster inom ramavtalsområdet. Vidare var syftet att ge myndigheterna möjlighet att dela med sig av sina erfarenheter rörande det befintliga ramavtalet och ge generella synpunkter avseende en eventuellt kommande upphandling av ett statligt ramavtal.

Nedan finns en redovisning av frågorna och svaren från enkäten:

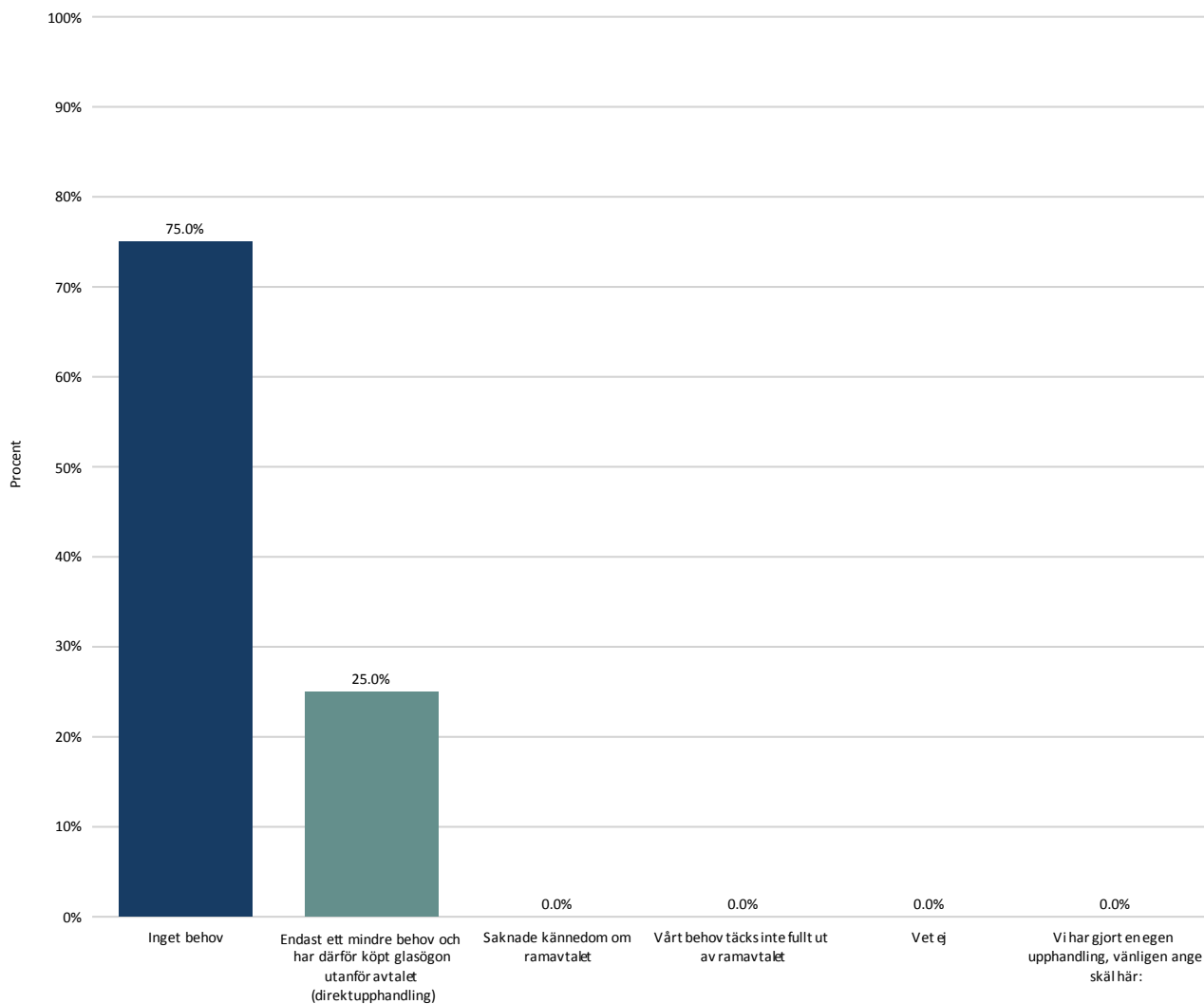
Redovisning av myndighetsenkät

Har er myndighet avropat från det statliga ramavtalet avseende Glasögon?

Majoriteten av respondenterna, 95 % angav att de har avropat från det statliga ramavtalet avseende glasögon, vilket talar för att det är ett ramavtalsområde som används i väldigt hög utsträckning. Enbart 2,2 % besvarade att de inte har avropat och 2,8 % svarade att de inte vet.

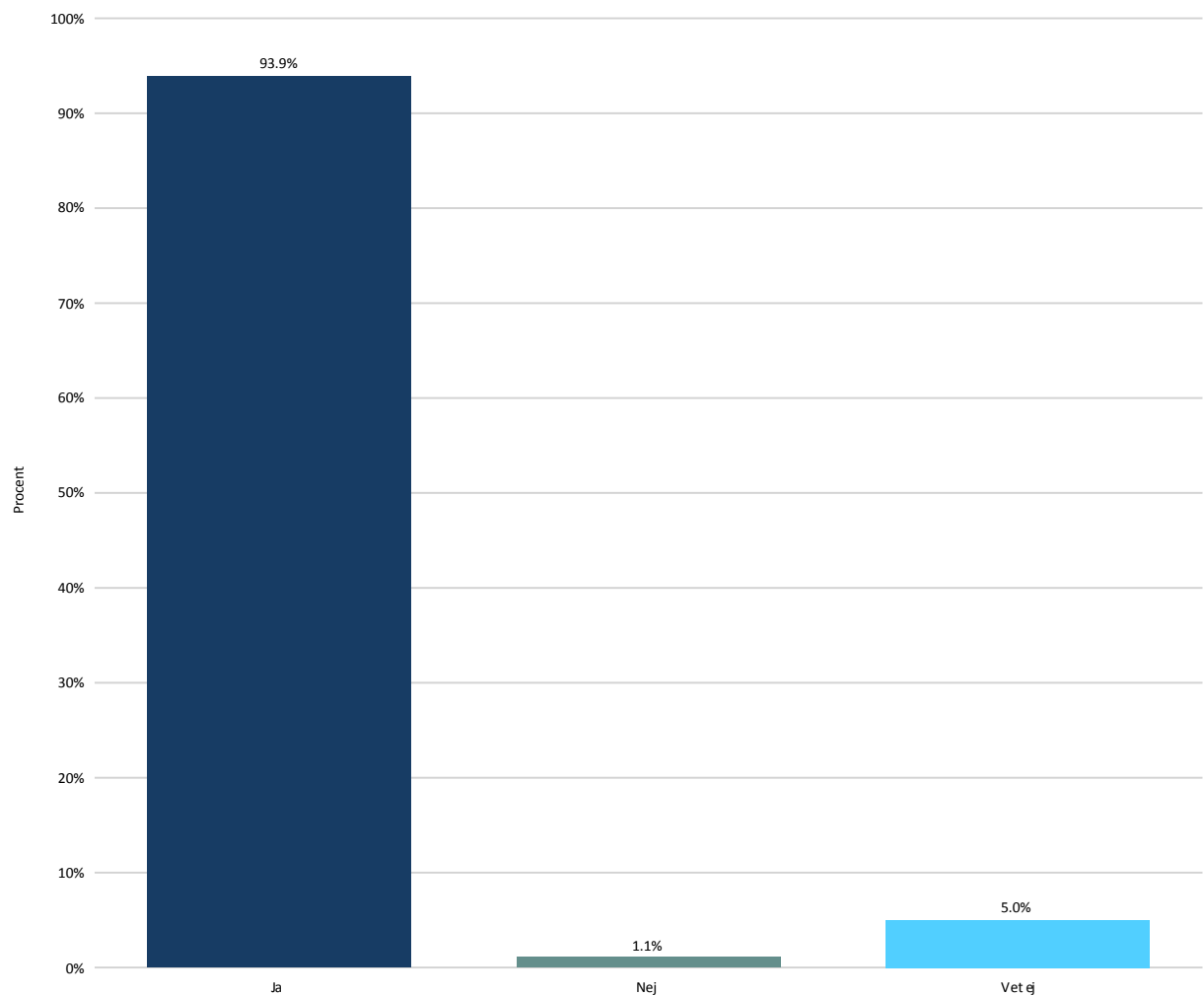

Varför har myndigheten inte använt det statliga ramavtalet för Glasögon?

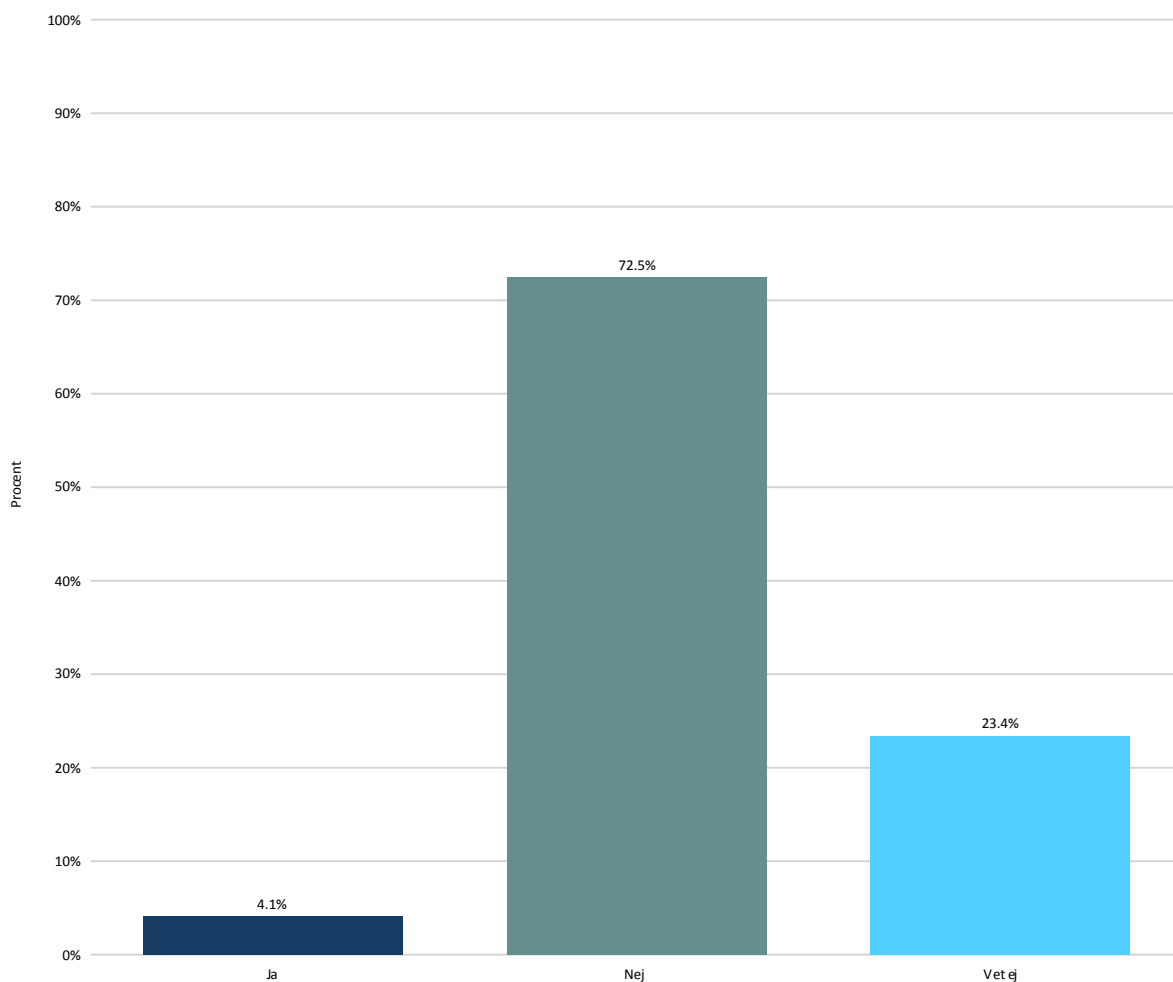
De myndigheter som på föregående fråga besvarade att de inte har avropat från det statliga ramavtalet avseende glasögon fick en följdfråga angående varför de inte har avropat. Av dem angav 75 % att de inte har haft något behov och 25 % besvarade att de haft en mindre behov och därför gjort en direktupphandling.

Planerar myndigheten att i framtiden avropa från det statliga ramavtalet för Glasögon?

Flertalet av respondenterna, 93,9 % angav att de i framtiden planerar att avropa från det statliga ramavtalet för glasögon, vilket tyder på att det finns ett stort behov avseende de produkter och tjänster som omfattas av ramavtalet. Enbart 1,1 % besvarade att de inte planerar att genomföra avrop och 5 % svarade att de inte vet.

Är det några produkter eller tjänster som ni saknar i nuvarande ramavtal?

Majoriteten av respondenterna, 72,5 % angav att de inte saknar några produkter eller tjänster i nuvarande ramavtal, vilket tyder på att ramavtalet till stor del täcker det behov som finns hos avropande myndigheter. 4,1 % svarade att de saknar produkter eller tjänster och 23,4 % saknade kännedom om detta och besvarade således frågan med ”vet ej”.

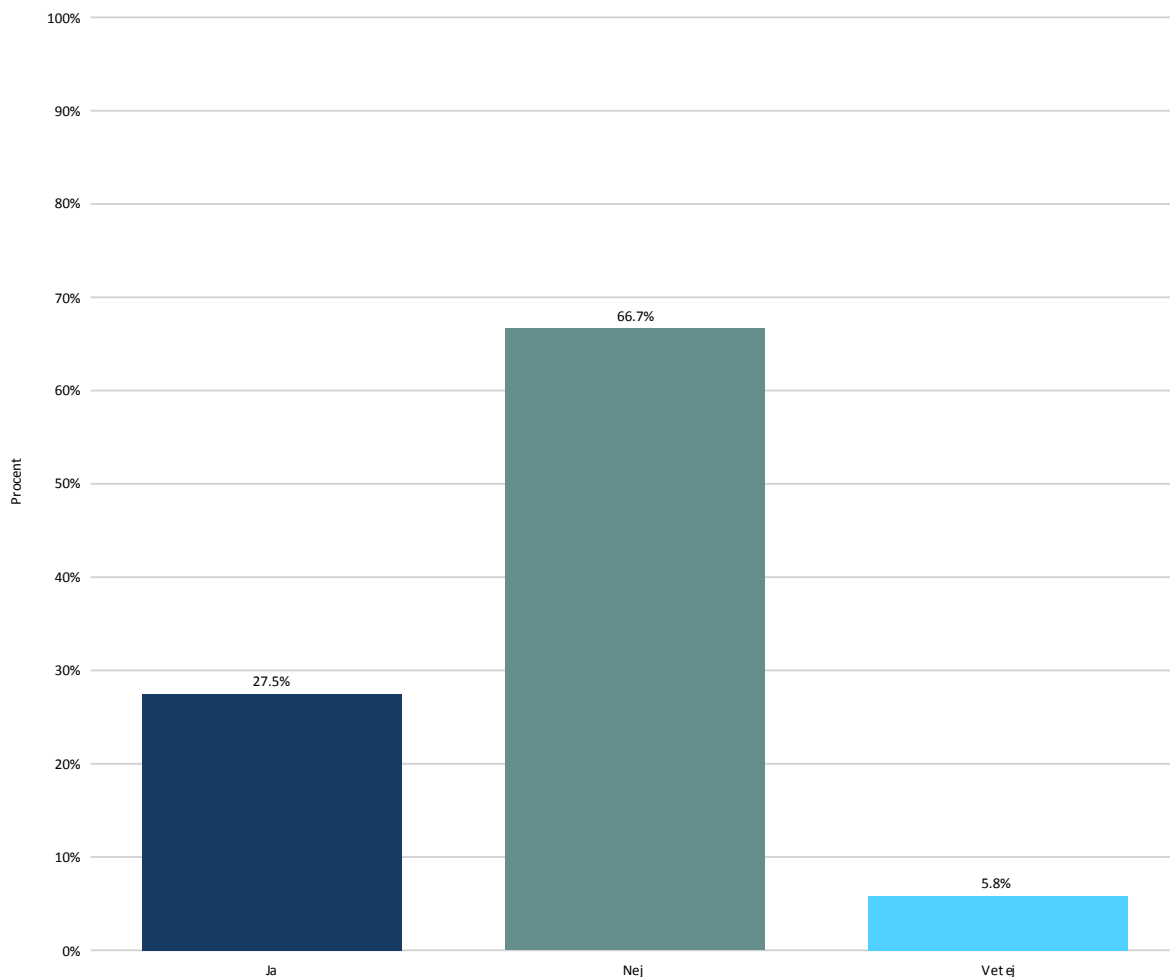

Ni har svarat att ni saknar produkter/tjänster i nuvarande ramavtal, vänligen ange vilka produkter/tjänster som saknas och som ni önskar ska ingå i en kommande upphandling.

Finns det något som kan förbättras till kommande ramavtal?

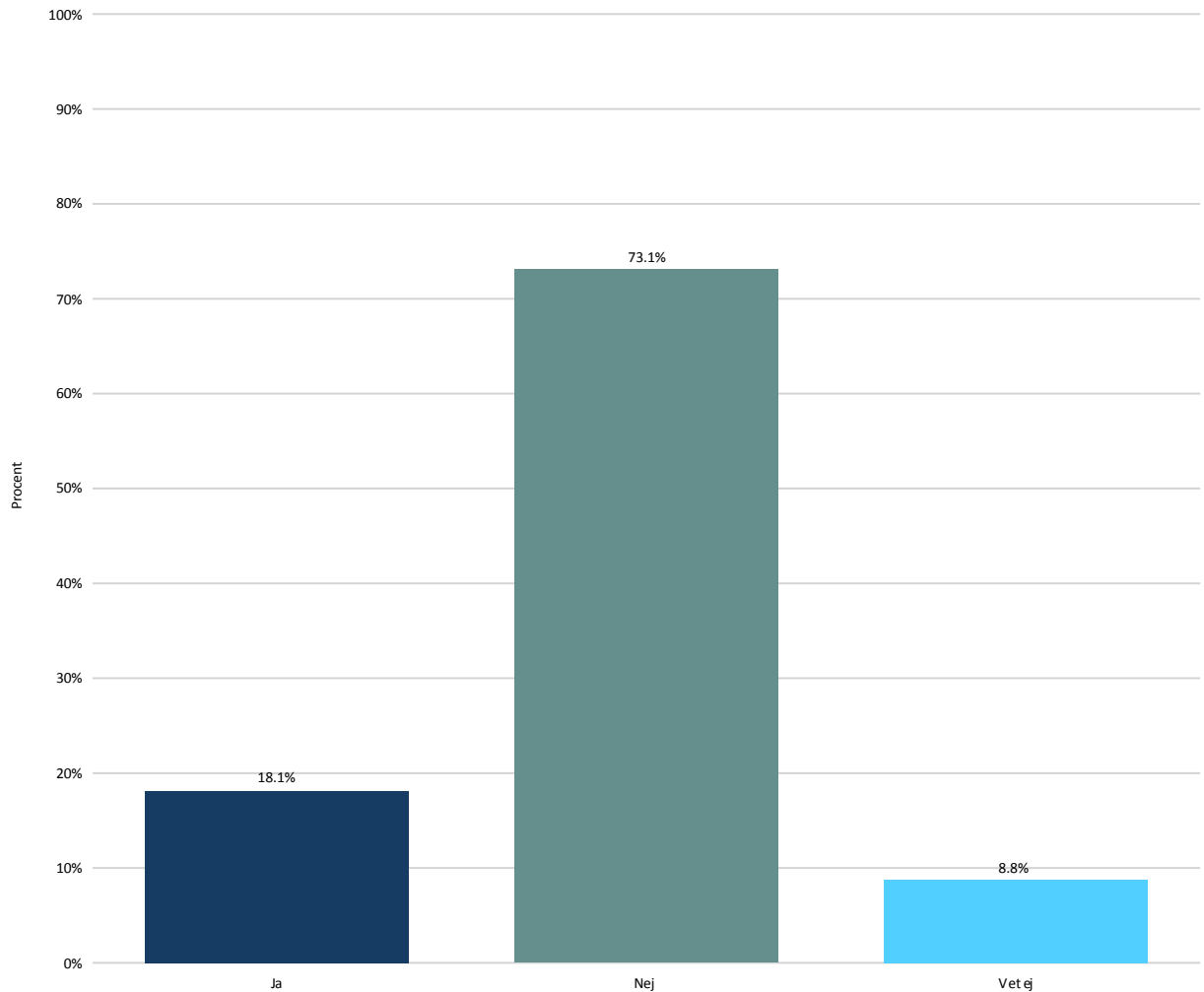
Statens inköpscentral efterfrågade i enkäten även sådant som myndigheterna anser kan förbättras i kommande ramavtal. Nedan redovisas ett urval av de förslag och synpunkter som inkom:

Har er myndighet behov av skyddsglasögon?

Majoriteten av respondenterna, 66,7 % angav att de inte har behov av skyddsglasögon, 27,5 % svarade att deras myndighet har behov av skyddsglasögon och 5,8 % besvarade att de inte vet.

Använder ni idag ert e-handelssystem för avrop/beställningar av glasögon?

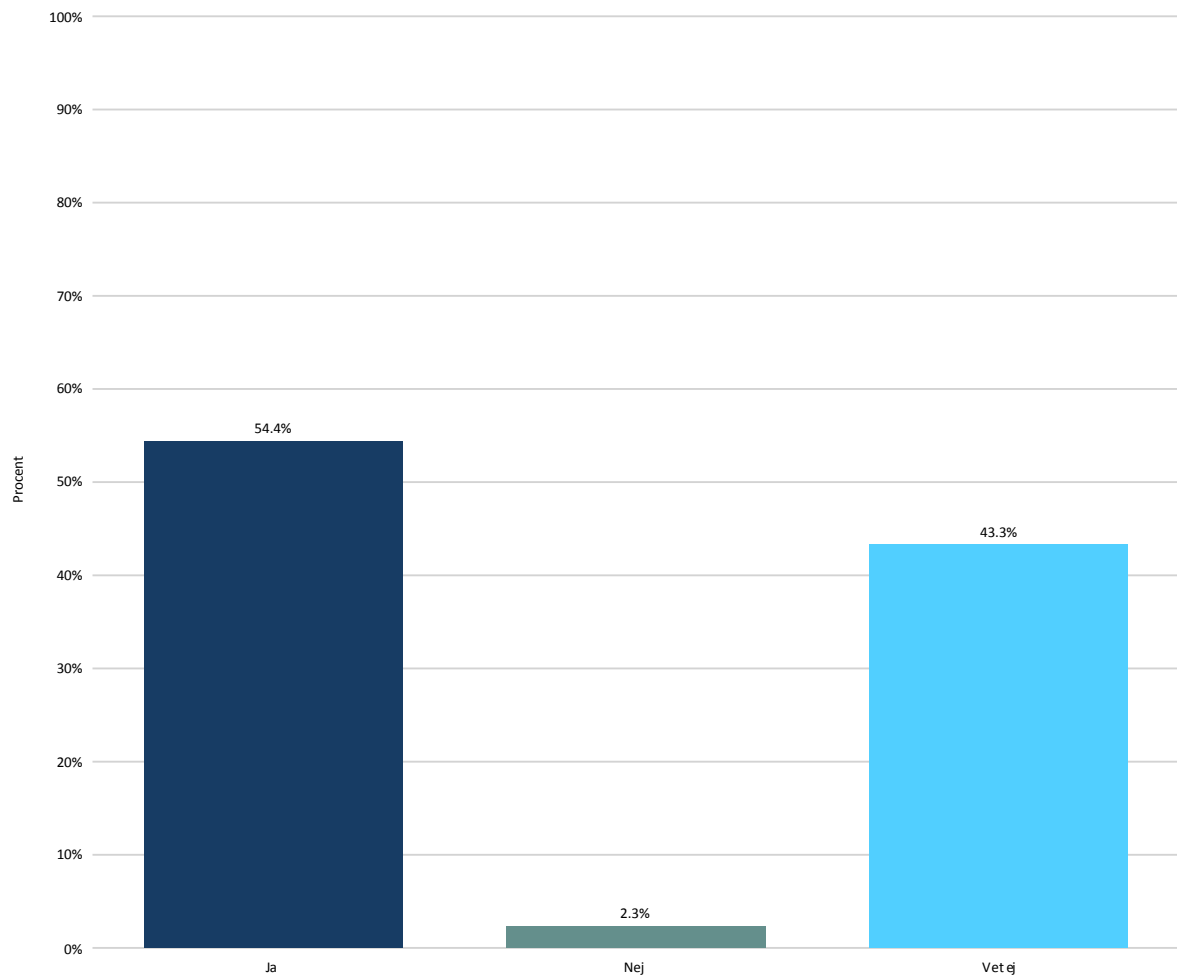

Flertalet respondenter, 73,1 % angav att de i dagsläget inte använder e-handelssystem för att genomföra avrop av glasögon. 18,1 % besvarade att de använder sitt e-handelssystem för avrop av glasögon och 8,8 % svarade att de inte vet.

Ni har angett att ni använder ert e-handelssystem för avrop/beställningar av glasögon, vänligen ange vilken typ av order ni använt er av samt hur detta har fungerat.

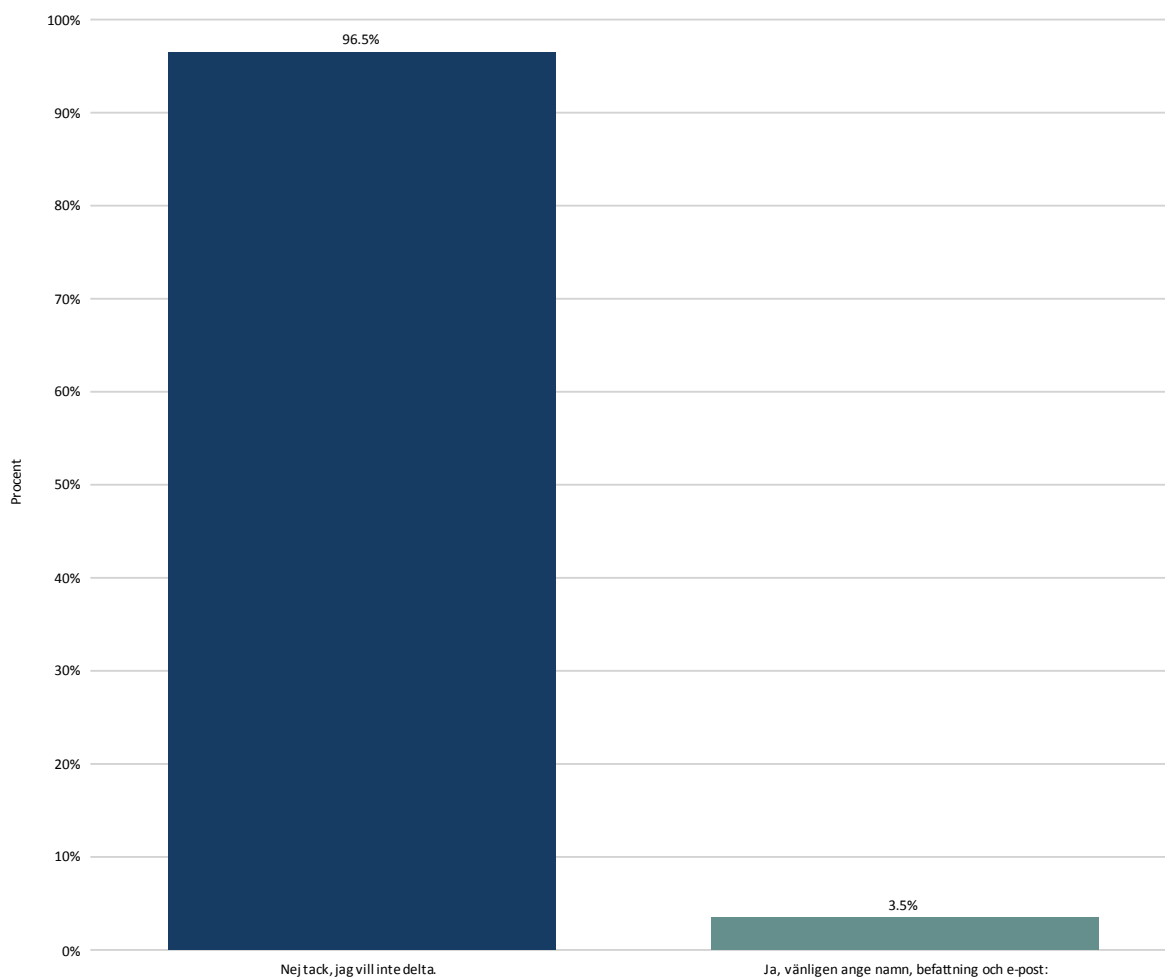
Skickar leverantörerna av glasögon e-fakturor till er om ni begär det?

Majoriteten av respondenterna, 54,4 % anger att leverantörerna skickar e-fakturor om myndigheten begär det. Enbart 2,3 % svarar att leverantörerna inte gör det och 43,3 % svarar att de inte vet.

Är du intresserad av att ingå i en eventuell referensgrupp inför arbetet med kommande upphandling?

Avslutningsvis ställdes en fråga angående respondenternas intresse av att delta i en referensgrupp om det skulle bli aktuellt. Majoriteten av respondenterna, 96,5 % angav att de inte är intresserade av att delta och 3,5 % besvarade att de är intresserade av att delta om det blir aktuellt med referensgrupp för förstudien.

6.1.1 Sammanfattning av myndighetsenkät

De viktigaste aspekterna av svaren i myndighetsenkäten sammanfattas nedan.

7 Marknadsundersökning

Marknadsundersökningen har genomförts genom att analysera marknaden avseende hur branschen anser att en eventuell upphandling lämpligen bör utformas.

En viktig informationskälla har varit de möten som genomförts med befintliga ramavtalsleverantörer.

Därtill har det under förstudien genomförts en enkätundersökning.

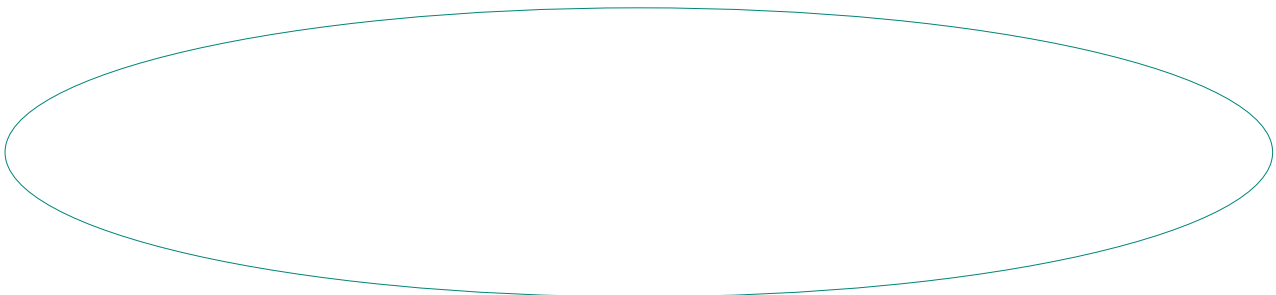
7.1 Marknaden

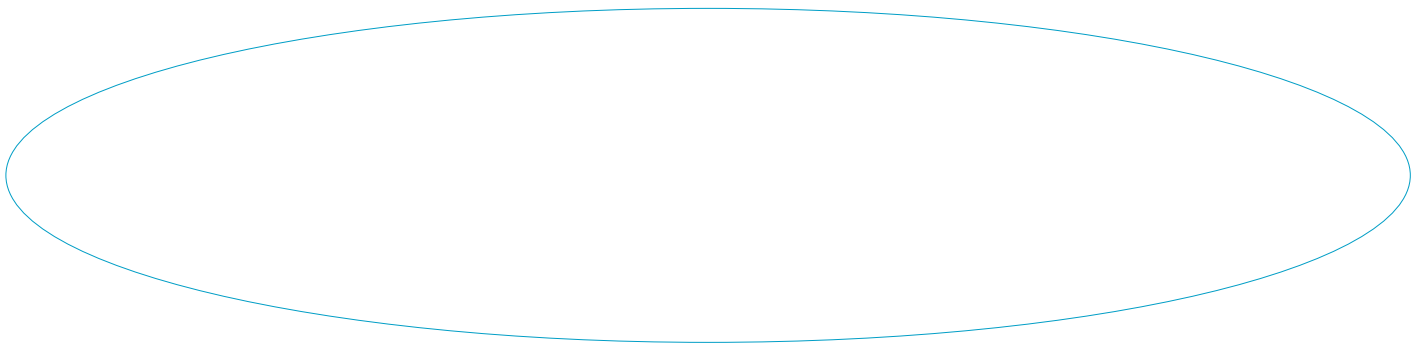
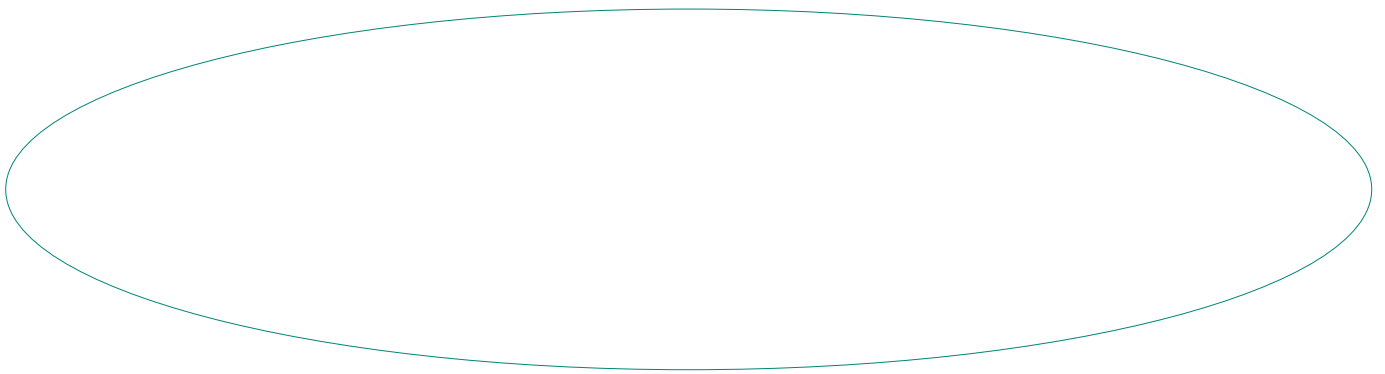
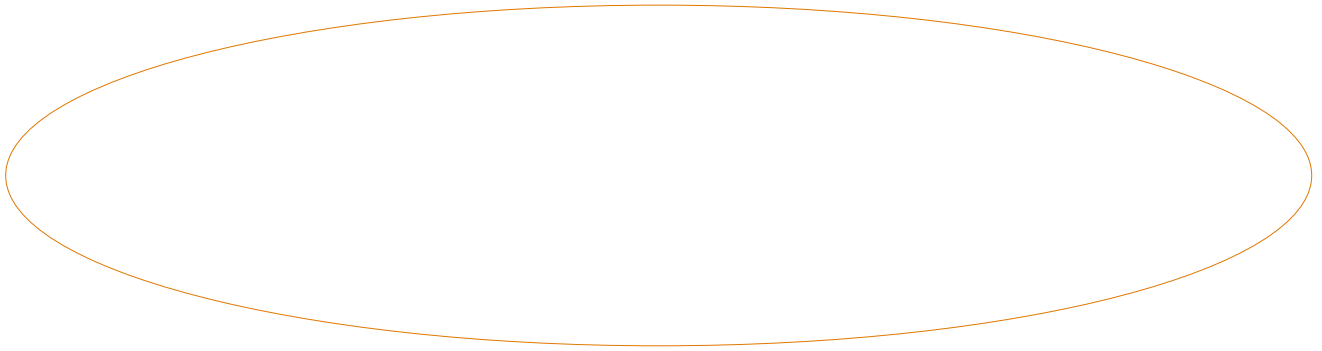
Optikmarknaden är en bransch som i dagsläget beskrivs som något överetablerad. Det finns väldigt många glasögonbutiker vilket resulterar i brist på optiker. Efterfrågan på optiker har ökat under de senaste åren vilket till viss del kan bero på människors ökade skärmanvändning. Många arbetar dagligen vid bildskärm och utöver det används skärmar i stor utsträckning på hemmaplan. Enligt leverantörerna ligger tillväxten på glasögonmarknaden mellan 2 – 3 %.

I dagsläget utgör internethandeln av glasögon en väldigt liten del av marknaden. Det beror troligtvis på att kunderna har behov av att besöka butik för att genomföra synundersökning och samtidigt prova ut samt beställa bågar. Därtill kan butikerna då också justera glasögonen till kunden vid hämtning av färdigt par.

Trenderna på marknaden går i vågor men plastbågar är en trend som har hållit i sig ett tag. På senare tid har branschen märkt att metallbågar kommit tillbaka men ännu inte i någon större utsträckning.

Branschen delar in glasögon i följande kategorier:

Det progressiva glaset erbjuds inte på det statliga ramavtalet eftersom dessa glasögon anses ha större privat nytta och inte är något som ersätts av arbetsgivaren.

Kort fakta om optikerbranschen

- Det råder hård konkurrens och prispress i branschen
- Viss överetablering av glasögonbutiker
- Tillväxt på ca 2-3 %
- Brist på utbildade optiker
- Efterfråga och behov av glasögon ökar
- Näthandel utgör en bråkdel av marknaden

7.2 Leverantörsenkät

En enkät gick ut till sex leverantörer på marknaden. Enkäten besvarades av tre respondenter vilket ger en svarsfrekvens på 50 %. Projektet har valt att inte redovisa enkätsvaren i sin helhet utan istället skriva en sammanfattning av relevanta delar.

Syftet med enkäten var att undersöka det utbud som kan erbjudas på marknaden vad gäller varor och tjänster inom ramavtalsområdet. Vidare var syftet att ge leverantörer möjlighet att dela med sig av sina erfarenheter rörande det befintliga ramavtalet och ge generella synpunkter avseende en eventuellt kommande upphandling av ett statligt ramavtal.

Redovisning av leverantörsenkät

7.2.1 Sammanfattning av leverantörsenkät

Överlag så anser de leverantörerna som besvarade enkäten att nuvarande ramavtal fungerar bra. Som förslag på frågan om det är några produkter eller tjänster som bör läggas till inför en kommande upphandling framkom ett förslag om att man bör inkludera ögonbottenfotografering. Projektet bör undersöka huruvida det är något som har koppling till ett kommande ramavtal eller inte. På frågan om det är några produkter eller tjänster i nuvarande ramavtal som inte efterfrågas av myndigheterna och därför kan tas bort i en kommande upphandling svarade en av leverantörerna att skyddsglasögon är en sådan produkt. Vidare ställdes en fritextfråga angående vilka krav som är relevanta att ställa i en kommande upphandling. Förslagen som inkom var uppfyllande av optikerbranschens kvalitetsnorm, nationell geografisk täckning, möjlighet till hemlån av bågar och en nöjd kund garanti med bytesrätt á 90 dagar.

7.3 Möte med leverantörer

7.3.1 Om leverantörmöten

Projektgruppen genomförde under hösten 2017 möten med tre glasögonleverantörer, som alla tre är leverantörer på nuvarande ramavtal. Syftet med dessa möten var att fånga upp leverantörernas erfarenheter av det nuvarande ramavtalet samt att ge leverantörerna möjlighet att komma med synpunkter gällande upplägg av en eventuellt kommande upphandling. Vid dessa möten diskuterades även vilka generella utmaningar som finns på marknaden.

Nedan följer en kortfattad sammanfattning av det som framkom vid leverantörmötena.

Redovisning av leverantörmöten

7.3.2 Marknaden

Samtliga leverantörer upplever att marknaden för glasögon är något överetablerad vilket har lett till ökad prispress.

7.3.3 Nuvarande ramavtal

I det stora hela anser leverantörerna att ramavtalet fungerar väl.

Några av leverantörerna upplever dock att myndigheterna inte alltid följer ramavtalet och rangordningen. En leverantör önskar tydligare vägledning avseende avropsordning i kommande ramavtal och föreslog att projektgruppen ska undersöka varför avtalsotrohet förekommer.

Vidare framhöll leverantörerna att rekvisitionerna inte alltid är ifyllda på rätt sätt. Ibland saknas uppgifter såsom arbetsavstånd och ibland är fel leverantör angiven på rekvisitionerna. En leverantör föreslog att projektgruppen inför kommande ramavtal borde ta fram en mall för rekvisition, d.v.s. en standardrekvisition som samtliga myndigheter kan använda.

Därtill framkom det att tolkningsfel förekommer avseende antireflexbehandling och hårdytbehandling. Leverantörerna önskar således att skrivningen förtydligas i kommande upphandling.

7.3.4 Produktutbud

Produktutbudet som erbjuds inom ramavtalet varierar hos leverantörerna. Samtliga leverantörer upplever dock att det utbud som kravställdes i upphandlingen på 30 bågar inte är tillräckligt för myndigheterna. Det är väldigt vanligt att kunden som ska välja båge väljer en variant utanför det utpekade sortimentet i ramavtalet och får därmed stå för

mellanskillnaden. Många kunder väljer även att själva beskosta antireflexbehandling eftersom merparten av myndigheterna inte vill stå för denna kostnad.

Leverantörerna informerar om att det någon gång under 2018-2020 kommer bli krav med hårdytbehandling på glasen och att detta är något som bör beaktas i kommande upphandling.

Vidare framhåller leverantörerna att det som används mest i dagsläget är plastglas, vilket står för ca 99 % av försäljningen. Mineralglas, som är det andra alternativet, används i väldigt liten utsträckning och leverantörerna anser att det inte behöver ingå i kommande upphandling

Enligt två av leverantörerna är det relativt få myndigheter som efterfrågar skyddsglasögon och för dessa leverantörer utgör försäljning av skyddsglasögon endast ca 3-4% av den totala årliga omsättningen. En annan leverantör framhåller dock att skyddsglasögon efterfrågas i allt större utsträckning eftersom det ställs högre krav på skyddsglasögon på arbetsplatserna. Denna leverantörs försäljning av skyddsglasögon står för ca 10 % av deras totala årliga omsättning. Skyddsglasögon är slipade på samma vis som bildskärmsglasögon och anses därmed vara personliga. De kan således inte användas av flera medarbetare.

Leverantörerna har även haft en relativt låg försäljning avseende "övrigt glas" (ca 5-7%) som i nuvarande ramavtal betecknas som andra glas än de som är direkt angivna i förfrågningsunderlaget. Övriga glas hamnar inom den kategorin av synfel som är mer omfattande än genomsnittliga synfel och som kräver att kunden har tunnare glas.

7.3.5 Pris och utvärderingskriterier

Leverantörerna anser att den nuvarande prismodellen med fasta priser på ett begränsat sortiment av glas och bågar är bra. En av leverantörerna anser att det kan vara bra att sätta vissa golvpriser men framhåller att det kan bli svårt att utvärdera på andra parametrar än pris.

En av leverantörerna anser att anbudsgivare som har en större geografisk spridning i storstadsregionerna bör erhålla ett större mervärde i en kommande upphandling av glasögon. Samma leverantör framhåller även att anbudsgivare som kan erbjuda blåljusfiler på glas ska premieras i upphandlingen.

Leverantörerna förordar inte paketrabatter vid köp av glasögon då det inte rimmar väl med branschpraxis. I övrigt anser de att det är bra att utvärdera på rabattsats för övriga glas och geografisk spridning. En av leverantörerna förordade dessutom mervärde i upphandlingen för ISO-certifieringar.

7.3.6 Kommande upphandling

Samtliga leverantörer anser att det inte är nödvändigt att dela upp upphandlingen i två anbudsområden (bildskärmsglasögon och skyddsglasögon) eftersom det i stort sett är samma leverantörer som erbjuder dessa typer av glasögon.

7.3.7 Leverantörskrav

En av leverantörerna har ISO-certifiering (9001) avseende kvalitetsledningssystem och arbetar på att certifiera sig enligt ISO även för miljöledningssystemet (14001).

Två av leverantörerna arbetar enligt egna kvalitets- och miljöledningssystem.

Samtliga tre leverantörer är certifierade enligt Optikbranschens kvalitetsnorm.

7.3.8 Produkter, butiker och personal

Enligt de tillfrågade leverantörerna har de flesta butiker öppet vardagar 10-18. På helgerna varierar öppettiderna beroende på vart i landet de är belägna.

Garantier avseende glasögon regleras enligt konsumentköplagen men flertalet leverantörer erbjuder en trygghetsgaranti upp till tre månader. Denna trygghetsgaranti innebär att kunden har tre månaders ångerrätt oavsett anledning.

Enligt samtliga tillfrågade leverantörer tar det upp till tio arbetsdagar för kunden att få sina glasögon levererade. Skyddsglasögon tar i normalfallet längre tid, men inte längre än 15 arbetsdagar.

7.4 Möte med branschorganisation

7.4.1 Om branschorganisationen

Optikbranschen

Optikbranschen är en branschorganisation som samlar detaljister, leverantörer och leg. Optiker. Branschorganisationen har i dagsläget ca 710 medlemmar av totalt 900 butiker i Sverige. Optikbranschen ställer krav på sina medlemmar att de ska erbjuda synvård på högsta europeiska nivå. Organisationen har tagit fram och är ansvarig för optikbranschens kvalitetscertifiering och utveckling av en kvalitetsnorm som medlemmarna ska följa. Medlemsbutikerna genomför omcertifiering vartannat år.¹

---

¹ <http://www.optikbranschen.se/om-optikbranschen> (Hämtad 2017-11-28)

7.4.2 Marknaden

Marknaden består av fem stora kedjor som har butiker i stort sett hela landet. Fyra av dessa kedjor är medlemmar i branschorganisationen. Antalet butiker är konstant och har bestått av ca 870-930 butiker de senaste tio åren. Marknaden omsätter ca 6,3 miljarder SEK per år.

7.4.3 Ytbehandling och antireflexbehandling

Branschorganisationen anser att antireflexbehandling bör ingå vid köp av glasögon. De menar på att glasögon som inte blivit behandlade med antireflex har en betydligt sämre hållbarhet.

Branschorganisationen hänvisar till Arbetsmiljöverkets rapport om Syn och belysning för äldre i arbetslivet (rapport 2012:16), kunskapssammanställning. I rapporten framgår följande.

Eftersom antalet arbetstagare i högre åldrar ökar blir det allt viktigare att arbetsmiljön förbättras. En sådan förbättring handlar om ökat ljusbehov då synnedläggningar i form av försämrat detaljseende är en välkänd åldersförändring. Exempelvis behöver en 65-åring mer än tre gånger så hög belysningsstyrka som en 20-åring.²

”Då äldre arbetstagare har ett ökat behov av kontrast, förhöjd bländningskänslighet och samtidigt behöver en högre belysningsstyrka ska reflektion i glas undvikas genom att alltid behandla glasen med antireflex.”³

7.4.4 Optikerbranschens kvalitetsnorm

Kvalitetsnormen är en samling av lagar, regler och förordningar som ska följas av organisationens medlemmar. Normen avser enbart synundersökningen d.v.s den medicinska delen av verksamheten. Normen omfattas således inte av den kommersiella delen av tjänsten (själva köpet av glasögon).

7.4.5 Kommande upphandling

Branschorganisationen anser att projektgruppen i kommande upphandling bör ställa krav på hur en synundersökning ska utföras. De föreslår bland annat att krav ställs på att synundersökning ska utföras av en leg.optiker och att projektgruppen i upphandlingen beskriver vilka moment som ska ingå vid synundersökning.

---

² <https://www.av.se/arbetsmiljoarbete-och-inspektioner/kunskapssammanstallningar/syn-och-belysning-for-aldre-i-arbetslivet-rap-201216-kunskapssammanstallning/> (Hämtad 2017-11-28)

³ Syn och belysning för äldre i arbetslivet (rapport 2012:16), Arbetsmiljöverket, sid. 36.

Branschorganisationen föreslår att man i kommande upphandling kan förenkla vissa skrivningar i underlaget. En sådan skrivning är exempelvis själva produktspecifikationen på glas.

8 Hållbarhet

Projektet kommer under arbetet med upphandlingen att beakta huruvida det är aktuellt att ställa krav på CE-märkning och efterlevnad av Nickeldirektivet.

Swedish Standards Institute (SIS) beskriver på sin hemsida att ”produkter som uppfyller krav i direktiv om CE-märkning ska CE-märkas. Genom att CE-märka produkten försäkras tillverkaren att produkten uppfyller de väsentliga hälso-, miljö- och säkerhetskraven i relevanta direktiv och att produkten har genomgått den bedömning av överensstämmelse som föreskrivs i direktiven.”⁴

Nickeldirektivet begränsar hur mycket nickel som får läcka ut från produkter som kommer i kontakt med huden.

Ramavtalsområdet Glasögon bedöms i övrigt inte ha någon större miljöbelastande effekt.

---

⁴ www.sis.se/standarder/ce-markning/ (Hämtad 2017-11-28)

9 Överprövningsmål inom området

Enligt rättsfallsbiblioteket i Tendsign överprövades åtta upphandlingar av glasögon under åren 2012-2017. Det finns således en viss risk för överprövning av en eventuellt kommande upphandling och att tecknande av nytt ramavtal därmed kan komma att försenas. Nedan beskrivs kortfattat skälen till ett urval av överprövningarna samt vilket beslut som fattades av respektive domstol.

År	2017
Skäl till överprövning	Frågan om upphandlande myndighet felaktigt tilldelat ett vinnande anbud då anbudet inte hade uppfyllt kravet på referenser eller kravet på återopande av annat företags kapacitet samt ingivit handlingar som inte styrkte att optiker var legitimerad.
Domskäl och domslut	Vinnande anbud hade för styrkande av ställt krav avseende legitimerad optiker bifogat två handlingar som innehöll urklipp från deras hemsida. Kravet i upphandlingen var inte ställt på så sätt att det skulle vara ett formellt intyg. Så länge det var handlingar som styrkte att optikerna i uppdraget var legitimerade så uppfylldes kravet. Mot den bakgrunden uppfyllde det vinnande anbudets bifogade handlingar det aktuella kravet. Vidare hade det vinnande anbudet styrkt kravet på återopande av annat företags kapacitet och referenser genom ett bifogat samarbetsavtal. Förvaltningsrätten avslog ansökan om överprövning. ⁵

År	2017
Skäl till överprövning	ÖP1 och ÖP 2: Frågan om den upphandlande myndigheten felaktigen har förkastat ett anbud genom att det inte uppfyllde kravet avseende referenser.
Domskäl och domslut	Förvaltningsrätten hade konstaterat att det var ett ska-krav i upphandlingen att en referent skulle kunna intyga efterfrågade uppgifter från den upphandlande myndigheten. De överprövande anbudsgivarna hade inte uppfyllt detta ska-krav då referenspersonen inte hörts av i tid. Vid en sammanfattande bedömning fann förvaltningsrätten att den upphandlande myndigheten haft rätt att förkasta anbuden på grund av att ett av de två referensuppdragen inte var godkänt. Förvaltningsrätten avslog ansökan om överprövning i båda målen.

År	2015
Skäl till överprövning	Frågan om den överprövande anbudsgivaren felaktigen blev utesluten på grund av att certifikat för kvalitetsledning saknades. Enligt upphandlingsformaliam var det inte ett ska-krav att bifoga ett sådant certifikat och skulle därför inte ha lett till diskvalificering.
Domskäl och domslut	Den överprövande anbudsgivaren hade i sitt anbud angett att de hade bifogat certifikat till anbudet men något certifikat som visade att den överprövande anbudsgivaren arbetade efter system i form av ISO-certifiering hade inte getts in. Detta var dock inte något ska-krav i upphandlingen utan saknades sådan certifiering godtogs att anbudsgivaren skickade med en beskrivning av ett eget dokumenterat kvalitetsledningssystem. Förvaltningsrätten ansåg inte att den överprövande anbudsgivaren gav anledning att frångå den upphandlande myndighetens bedömning att ska-kravet inte var uppfyllt till följd av brister gällande det egna kvalitetsledningssystem som bifogades ansökan. Att kommunen inte hade inhämtat någon komplettering från bolaget beträffande dokumentet om det egna kvalitetsledningssystem gick inte heller i strid med bestämmelserna i LOU. Förvaltningsrätten fann vidare att den överprövande anbudsgivaren inte hade nämnt någonting om hur eller på vilket sätt man riskerade att lida skada varför grund för ingripande enligt lagen saknades. Förvaltningsrätten avslog ansökan om överprövning.

År	2012
Skäl till överprövning	Frågan om det var förenligt med de unionsrättsliga principerna, och då främst proportionalitetsprincipen, att i upphandlingen uppställa ett ovillkorligt krav på att synundersökningen skulle genomföras av legitimerad optiker med arbetsmedicinsk påbyggnadskurs.
Domskäl och domslut	Förvaltningsrätten fann att kravet på arbetsmedicinsk påbyggnadskurs var kopplat till upphandlingsföremålet och ansågs förenligt med de unionsrättsliga principerna. Förvaltningsrätten avslog ansökan om överprövning.

10 Relevant lagstiftning, föreskrifter och allmänna råd

Optikerbranschen omfattas av ett flertal lagstiftningar, såsom konsumetköplagen, patientsäkerhetslagen, prisinformationslagen och e-handelslagen. Dessa lagar kommer inte att beröras nedan då de är allmänt giltiga. Nedan nämns istället branschens föreskrifter och allmänna råd.

Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd:

- Legitimerade optikers arbetsuppgifter inom hälso- och sjukvården SOSFS 1995:4
- Ledningssystem för systematiskt kvalitetsarbete SOSFS 2011:9

Arbetsmiljöverkets föreskrifter

- AFS 1998:05 – Arbete vid bildskärm
- AFS 1996:07 – Utförande av personlig skyddsutrustning
- AFS 2001:03 – Användning av personlig utrustning

Miljö

- EU nickeldirektiv (2004:96/EG)

Allmänna råd

Optikbranschen och Optikerförbundet har framtagit en Kvalitetsnorm i synvården med utgångspunkt i Socialstyrelsens föreskrifter, särskilt Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd om ledningssystem för systematiskt kvalitetsarbete SOSFS 2011:9. Föreskriften gäller för den del av verksamheten som avser hälso- och sjukvård, d.v.s. endast själva synundersökningen. Kvalitetsnormen omfattar således inte optikerverksamhetens kommersiella delar. Den är en branschnorm som ska användas tillsammans med ett kvalitetssystem. Kvalitetsnormen syftar till en hög nationell kvalitetsnivå inom optometrin.⁶ Den är samtidigt en lägsta godtagbar standard, vilket innebär att medlemmar gärna får överträffa kvalitetsnormen.⁷

---

⁶ Term för utprovning av glasögon eller kontaktlinser.

⁷ <http://www.optikbranschen.se/kvalitetsnorm33> (Hämtat 2017-11-21).

11 Elektroniska anbud

Statens inköpscentral använder sig av elektronisk upphandling och systemet TendSign för hantering av alla upphandlingar, ansökan, förfrågningsunderlag, anbud och avtal. En eventuellt kommande upphandling inom ramavtalsområdet kommer att genomföras i TendSign. Avtal kommer att signeras elektroniskt.

12 Utvecklingsområden och förändringsbehov i en kommande upphandling

Projektgruppen har identifierat några frågor som behöver ses över vid en kommande upphandling av glasögon, däribland följande:

- Undersöka huruvida hårdytbehandling och antireflexbehandling ska ingå i köp av glasögon.
- Förtydliga skrivningen om "övriga glas" i kommande upphandling.
- Endast ett anbudsområde för både bildskärmsglasögon och skyddsglasögon.
- Se över om en gemensam mall för rekvisitioner samt rutin för dessa kan tas fram i syfte att underlätta arbetet för ramavtalsleverantörerna.
- Undersöka huruvida behov att glasögon med blåljusfilter finns och i vilken utsträckning.
- Se över om krav avseende trygghetsgaranti/bytesgaranti är relevant för upphandlingen.
- Se över hur upphandlingsdokumentet kan förenklas efter tydliga önskemål från leverantörerna.

13 Rekommendation

Enligt förordning (1998:796) om statlig inköpssamordning ska det finnas ramavtal som effektiviserar upphandlingar av varor och tjänster som myndigheterna upphandlar ofta, i stor omfattning eller till stora värden.

Omsättningen med ca 17 MSEK per år är inte i sig tillräckligt hög för att motivera en upphandling av ett nytt ramavtal på området. Dock har det efter genomförd myndighetsenkät framkommit att det finns ett rikstäckande behov av ett statligt ramavtal för Glasögon. Inte heller marknadsundersökningen har visat på att det skulle finnas skäl till att inte göra en ramavtalsupphandling på området. En redogörelse för upplägget av en upphandling på området kommer att sammanställas i upphandlingsplanen i det fall att beslut fattas att en upphandling ska genomföras.

Vid en sammantagen bedömning av det som angivits ovan rekommenderar projektgruppen att Statens inköpscentral bör besluta att en ny ramavtalsupphandling genomförs.

14 Källförteckning

14.1 Möten med leverantörer

I projektet har möten genomförts med följande leverantörer:

- Synsam Drifts AB
- Synologen AB
- Synoptik Sweden AB

14.2 Möte med branschorganisation

- Optikbranschen

14.3 Enkätutskick till myndigheter

Enkät till myndigheter avseende förstudie medieförmedling. Enkäten skickades ut till 338 myndigheter, 180 respondenter besvarade enkäten, vilket ger en svarsfrekvens på ca 54 procent.

14.4 Enkätutskick till leverantörer

Enkät till myndigheter avseende förstudie medieförmedling. Enkäten skickades ut till 6 leverantörer, 3 respondenter besvarade enkäten, vilket ger en svarsfrekvens på ca 50 procent.

14.5 Referenslitteratur och andra källor

Rättsfallsförteckning

Förvaltningsrätten i Stockholms dom den 6 oktober 2017, målnr 6256-17.

Förvaltningsrättens i Stockholms dom den 22 februari 2017, målnr 19419-16 samt målnr 19423-16.

Förvaltningsrättens i Stockholms dom den 17 mars 2015, målnr 3816-15.

Förvaltningsrättens i Stockholm dom den 8 mars 2012, målnr 3266-12.

EU-direktiv

EU nickeldirektiv (2004:96/EG)

Föreskrifter och rapporter

Legitimerade optikers arbetsuppgifter inom hälso-och sjukvården (SOSFS 1995:4), Socialstyrelsen

Ledningssystem för systematiskt kvalitetsarbete (SOSFS 2011:9), Socialstyrelsen

Arbete vid bildskärm (AFS 1998:05), Arbetsmiljöverket

Utförande av personlig skyddsutrustning (AFS 1996:07), Arbetsmiljöverket

Användning av personlig utrustning (AFS 2001:03), Arbetsmiljöverket

Syn och belysning för äldre i arbetslivet (rapport 2012:16), Arbetsmiljöverket

Förfrågningsunderlag

Statens inköpscentrals upphandling glasögon 2013, dnr 96-25-2014

Länkar

www.sis.se/standarder/ce-markning/ (Hämtad 2017-11-28)

15 Bilagor

Bilaga 1 Enkät till myndigheter avseende förstudie Glasögon

Bilaga 2 Enkät till leverantörer avseende förstudie Glasögon